

c) „*Tînărul Noica*“ și tentația fascistă:
paranteză sau continuitate?

Fascismul „tînărului Noica“ trebuie resituat în contextul audi-enței crescînde pe care „mișcarea legionară“ sau Garda de Fier⁹⁷ a cîștigat-o în mediile intelectuale românești după cotitura crucială din anii 1932–1933 (criză economică și politică, ascensiunea fascismului în Germania și Italia). Personalitățile cele mai proemi-nente ale Tinerei Generații anticonformiste ce se afirmă începînd cu 1927 — Mircea Eliade, Emil Cioran, Mircea Vulcănescu, Con-stantin Noica — nu scapă acestei „contaminări“. Spre deosebire de primii doi citați, Noica nu-și declară deschis sprijinul decît la sfîrșitul anilor 30, deși, încă din 1932, își anunță culoarea politică: „Voi fi la dreapta, la dreapta spirituală a colectivității românești.“⁹⁸ Această adeziune rămîne și azi o enigmă pentru numeroși obser-vatori ai scenei intelectuale românești dintre cele două războaie. Astfel, criticul literar Alexandru Paleologu, adolescent în epocă, amintea recent că „Garda de Fier a reușit să seducă o elită, oameni de o cultură și o inteligență superioară [...] mulți dintre cei care reprezentau [...] partea cea mai viguroasă a intelighenției ro-mânești au trecut prin această experiență. Cum a fost posibil? După cincizeci de ani, chestiunea ar merita în sfîrșit să fie eluci-dată pînă la capăt. Lucrul acesta nu s-a făcut, iar consecințele sînt deplorabile“⁹⁹, conchide el. Într-o măsură mai mică sau mai mare, membrii Tinerei Generații au contribuit, mai ales prin activitatea lor publicistică, la articularea, consolidarea și legitimarea funda-mentelor teoretice ale extremismului politic românesc — este un fapt incontestabil.¹⁰⁰ Această tînără dreaptă contestatară pledează în favoarea unei revoluții spirituale, naționale și morale, în stare să provoace apariția unui „om nou“. Asemeni altor curente de gîndire similare din Europa, mișcarea profesează o respingere radi-cală a „vechilor valori“ ale pozitivismului, scientismului, dar și ale democrației parlamentare¹⁰¹, pentru ca în cele din urmă să îmbrățișeze ideea unui „stat etnicist“¹⁰² și totalitar. Dar ce au pro-iectat de fapt în această idee? La ce întrebări, dileme — indivi-duale sau născute din identificarea lor cu colectivul, sau și una și alta — li s-a părut că extrema dreaptă ar putea aduce soluții? În

particular: cum să înțelegem sprijinul adus de Noica Gărzii de Fier, pe care, încă din 1940, o califică drept „un extraordinar început“?¹⁰³ Oare „al doilea Noica“ îl neagă total pe „primul“? Două întrebări dificile la care vom încerca să schițăm un răspuns în capitolul 4.

Însă aceste întrebări trebuie formulate de pe acum. În România, aspectul „politic“ al problemei pe care o ridică tînărul Noica rămîne într-adevăr, în mare măsură, tabu. Lucrurile se petrec adesea ca și cum teza „exteriorității“ logice dintre universal și național (cf. mai sus) ar avea obiectivul implicit de a sprijini teza discontinuității cronologice. O discontinuitate țintind să facă din crezul naționalist de dinainte de război al tînărului filozof o simplă paranteză biografică, un episod periferic, care oricum n-ar putea arunca nici cea mai mică lumină asupra evoluției esențiale a gândirii sale. Este cu-adevărat uimitor că nici unul dintre foștii apropiați ai lui Noica n-a încercat pînă acum să cerceteze pătrunderea și evoluția anumitor teme interbelice în conținutul ulterior al operei sale. Astfel, Andrei Pleșu expediază ansamblul problemei vorbind de „infantilism“, invocînd existența unei „vîrste a politicului“, care ar corespunde tinereții, unui moment cînd „oamenii își arată uneori curajul (*sic*) într-un mod *infantil*, angajîndu-se politic“¹⁰⁴. Alexandru Paleologu arată, pe de altă parte, că Noica crezuse a discerne în Garda de Fier „ceva care se identifica pentru el cu imperativul categoric. Era, probabil, singurul care vedea această relație cu morala kantiană...“¹⁰⁵, comentează el.

Însă adevărul e că tînărul Noica se lasă cu greu ghicit. Debutează în publicistică foarte devreme, cu scurte meditații filozofice ce apar în revista *Vlăstarul* a liceului Spiru Haret din București, unde și-a făcut studiile secundare. După bacalaureat, în 1928, se înscrie la Facultatea de filozofie din capitală, pe care o absolvă în 1931. Îl găsim o vreme bibliotecar la departamentul de Istorie a filozofiei (1932–1934), dar și student la matematici și filologie clasică (1932–1933). Iată ce ne spune Mircea Eliade despre acest student destul de special:

La ieșire, printre atîția alți prieteni, mă aștepta Constantin Noica. [...] Pe Noica îl știam de mult, din liceu. Dar [...] nu apucasem încă să ne împrietenim. Îmi scrisese cîteva scrisori la Calcutta, care mă entuziasmaseră.

Băiatul sfios pe care-l lăsasem la plecare se maturizase neașteptat de repede. Curînd după întoarcerea mea aflasem de la prieteni comuni experiențele universitare ale lui C. Noica. În primul an urmasse neregulat cursurile și citise, la întîmplare, ce-i căzuse în mîna; [...] După încheierea anului, în vară, își dădu seama că nu se alesese cu nimic. S-a hotărît atunci să-și organizeze viața și studiile într-un chip inteligent. Cum spunea el, „nu știm decît ceea ce învățăm“. S-a hotărît, deci, să învețe temeinic filozofia. Și-a întocmit un program și s-a ținut de el pînă la doctorat. [...] Se apucase să învețe grecește și citea, în fiecare zi, un anumit număr de ore, un clasic al filozofiei. Așa a citit de patru ori *Critica Rațiunii Pure*. Nu mai citea ca să se informeze, ci ca să înțeleagă, să învețe cum filozofau cei mari — Platon, Aristot, Kant, Hegel.¹⁰⁶

Cioran, pe de altă parte, își amintește de un Noica filfizon, lipsit de orice griji materiale. Autorul *Tratatului de descompunere* povestește că, locuind la vremea aceea într-un cămin de studenți neîncălzit din București, își petrecea timpul, din această cauză, mai mult la biblioteca Fundațiilor Regale. „Acolo îl vedeam din cînd în cînd și pe Dinu Noica, dar nu prea des, pentru că el era om bogat și nu avea nevoie să meargă la bibliotecă“¹⁰⁷, precizează el. Totuși, Noica citește mult și publică numeroase note și cronici în revistele epocii.¹⁰⁸ În afara marilor clasici ai filozofiei, devorează textele lui Bergson, Berdiaev, Max Scheler, Ortega y Gasset, Miguel de Unamuno. Citește Spengler, foarte la modă atunci, dar și neo-tomiști ca Henri Massis, precum și Maurras, Léon Daudet, Gide, André Maurois, Montherlant, Julien Benda, sau Erich Maria Remarque, Oscar Wilde, Huxley, Papini și d'Annunzio. Noica face de asemeni parte din grupul Criterion și din revista cu același nume, din care-au apărut doar patru numere între octombrie 1934 și februarie 1935, înainte de dizolvarea grupului, ros de disensiuni politice interne.¹⁰⁹

În 1934, după ce a fost premiat pentru prima sa lucrare, *Mathesis sau bucuriile simple*, Noica refuză un post de asistent la universitate și preferă să se retragă la Sinaia, unde-și cîștigă existența traducînd romane polițiste (între două traduceri din Descartes sau Kant). Aici lucrează la primele sale lucrări de filozofie importante: *Concepte deschise la Descartes, Leibniz și Kant* apare în 1936; *Viața și filozofia lui René Descartes*, în 1937. În același an îi apare și primul eseu mai personal, intitulat *De Caelo. Încercare asupra*

individului și cunoașterii, apoi, în 1940, teza sa de doctorat, *Schiță pentru istoria lui Cum e cu puțință ceva nou*¹¹⁰.

În 1938, Noica obține o bursă a Institutului cultural francez de la București pentru a-și continua la Paris studiile asupra lui Kant. Va sta aici împreună cu prietenul său E. M. Cioran care ne lasă mărturia următoare:

În timpul șederii sale la Paris a dovedit o incredibilă abilitate, sau mai curînd o tehnică de care ar trebui să se servească orice străin care vrea să-și facă prieteni în mediile literare sau filozofice. Iat-o: Dinu, care avea geniul lingușelii, solicita o întrevedere cutărui profesor sau scriitor. Înainte de întîlnire, își petrecea cîteva zile la Biblioteca Națională frunzărind toată opera filozofului sau scriitorului în chestiune. După ani și ani, cutare profesor încă mă întreba dacă am vești de la el.¹¹¹

În timp ce Cioran se stabilește definitiv în Franța, Noica revine în România în 1939. O părăsește din nou în 1941, cu ocazia unei noi plecări în străinătate, de astă dată în Reichul fascist. Se pare că a ocupat un post de documentarist la Institutul româno-german din Berlin. Rămîne aici pînă în luna iunie a aceluiași an. În 1943, candidatura la postul de conferențiar la catedra de filozofia culturii a universității din București îi este respinsă. Filozoful Lucian Blaga, membru al comisiei și care îl susținuse pe Noica, demisionează în semn de protest.

Care au fost, în toată această perioadă, raporturile lui Noica cu Garda de Fier? După versiunea cea mai curentă, aderarea lui explicită ar data din anul 1938, imediat după ce s-a anunțat asasinarea șefului Legiunii, Corneliu Zelea Codreanu, zis „Căpitanul“, care, după procesul de la București, a fost ucis de poliția regelui Carol al II-lea la o tentativă de evadare înscenată. „Cînd a aflat vestea, explică A. Paleologu, Noica a trimis de la Paris o telegramă: « Ca urmare a asasinării lui Codreanu, ader la mișcarea legionară, în semn de protest. »”¹¹² Nu sînt motive pentru a contesta această versiune a faptelor. Totuși, deși Noica ezită îndelung înainte de a se angaja în militantismul activ, simpatiile lui pentru ideile Gărzii de Fier transpar limpede într-o parte a producției sale publicistice anterioare cu mult faimoasei telegramă. Nu-i mai puțin adevărat că anul 1938 marchează o cotitură. Noica are douăzeci și nouă de ani. La 23 decembrie, prietenul său Petru Comarnescu

îi scrie din București, implorîndu-l să revină asupra hotărîrii luate : „Personal, ca prieten și ca intelectual, ca modest coleg într-ale filozofiei și artei cu tine, socot că faci o mare greșeală prin noua ta atitudine, mai ales că nu ești un luptător și nici un politician de rînd. Ți-am spus-o în repetate rînduri cît de uimit am fost de judecățile tale politice, cît de neconforme cu ființa ta și cu năzuințele tale de înțelept și om de știință mi-au părut preferințele tale politice. [...] Creștinul și filozoful din tine se anulează în clipa în care cad în idolatrie. Și ți-o spun sincer: ești un idolatru!“¹¹³ Surd la avertismentul prietenului său, Noica îi răspunde prompt pentru a-și justifica decizia: „[...] nu încape vorba de nici un fel de idolatrie și de nici un fel de acțiune « teroristă ». Ba de opusul amîndurora: de interiorizare desăvîrșită... În orice caz [scrisoarea] încearcă să asigure pe un prieten îngrijorat de destinul meu că nu mă consider defel diminuat, ci, dimpotrivă, îmbogățit.“¹¹⁴

Cîteva săptămîni mai tîrziu, Noica scrie de unul singur un număr de revistă pe care-l intitulează grăitor *Adsum*. Acest unic și stupefiant număr, scris în ianuarie, apare în august 1940. E vorba în el de rolul crucial al elitelor în ctitorirea unei lumi noi, de necesitatea suferinței și a sacrificiului, de salutarul primat al colectivității, de revoluția spirituală, de comunitatea creștină etc.¹¹⁵ Lucru și mai stupefiant, în septembrie 1940 Noica devine redactor-șef al ziarului oficial al mișcării legionare, *Buna Vestire*, autorizat să apară din nou o dată cu venirea la putere a mareșalului Antonescu, care, la 14 septembrie, declară România stat național-legionar și îi cheamă pe liderii „mișcării“ să guverneze alături de el. Filozoful publică aici vreo cincisprezece editoriale penibile, unul mai pătimaș decît altul. Într-unul din ele, Noica salută clarviziunea precoce pe care ar fi dovedit-o tineretul legionar imediat după primul război mondial, mai ales în ce privește chestiunea evreiască: „În 1923, studenții n-au fost înțeleși în deznădejdea lor¹¹⁶, nu erau contemporani cu restul României. În 1940, legionarii nu sînt înțeleși de toți ceilalți în nădejdea lor: nici astăzi nu stau în raport de contemporaneitate. Lumea cealaltă abia azi descoperă anul 1923; abia azi descoperă antisemitismul; abia azi descoperă corupția; dar, mai ales, abia azi descoperă dezastrul.“¹¹⁷

După ruptura dintre mareșalul Antonescu și „cămășile verzi“, soldată cu zdrobirea în sânge a rebeliunii legionare, la sfârșitul lui ianuarie 1941, Noica pleacă în Germania. În opinia lui Zigu Ornea, Noica ar fi rămas credincios convingerilor sale chiar și după interzicerea Gărzii de Fier, ceea ce ar adânci caracterul tragic a ceea ce el numește „convertirea extatică“ a filozofului. Ornea notează astfel un zvon potrivit căruia Noica, informat, în 1943, despre decizia lui Antonescu de a-i elibera pe legionarii închiși cu condiția să lupte în linia întâi pe frontul de Est, s-ar fi prezentat el însuși ca voluntar, în semn de solidaritate. Dar cererea i-a fost respinsă, după ce o comisie medicală l-a declarat „inapt“. ¹¹⁸

În ultimii cinci ani, se observă trei atitudini ale comentatorilor în legătură cu locul ce trebuie acordat luărilor de poziție politice ale lui Noica din anii 30. Prima tinde să-l aducă pe Noica în *totalitate* în tabăra naționalismului radical, cu scopul de a-l anexa. E cazul extremei drepte românești actuale, care se declară deschis moștenitoarea ideologiei legionare și care, în acest spirit, îl reține mai ales pe Noica cel din anii 1938–1940, făcându-și-l maestru spiritual. ¹¹⁹ A doua și a treia atitudine, prezente în tabăra democratică și occidentalistă, consideră, dimpotrivă, că derapajul de dreapta și etnicist al Tinerei Generații constituie într-adevăr o problemă. Însă, chiar în numele idealului democratic, această poziție se subdivizează în două argumentări diferite: în timp ce una insistă pe obligația unei reconsiderări critice ¹²⁰, cealaltă tinde să considere toată discuția ca neprioritară, sau chiar inoportună. ¹²¹ Dar nu înseamnă asta, mai mult sau mai puțin, să „legitimezi extrema dreaptă ca alternativă la extrema stângă“, prezentînd-o în ultimă analiză ca preferabilă? — se neliniștește bunăoară politologul american Vladimir Tismăneanu. Refuzul de a supune anii treizeci unui adevărat examen riscă să sporească și mai mult confuzia ideologică, argumentează el în substanță, într-o țară unde opțiunea în favoarea pluralismului, a democrației și a societății civile este încă incertă. ¹²² De aici, importanța unei dezbateri asupra perioadei de tinerețe a lui Noica, dacă dorim să progresăm în „articularea unui discurs public coerent asupra anumitor probleme vitale ca drepturile omului și ale minorităților sau instaurarea unui contract social democratic“. ¹²³ Cel de-al doilea grup inversează

raționamentul. „Nu mi se pare, scrie de pildă A. Pleșu, că, pentru însănătoșirea climatului nostru intelectual, strategia cea mai rentabilă, urgența supremă [...] e exersarea spiritului nostru critic asupra cazurilor ca Mircea Eliade, E. M. Cioran sau Constantin Noica.“¹²⁴ În mod mai mult sau mai puțin implicit, acest tip de poziție se bazează adesea pe ideea unei priorități a luptei „anti-comuniste“: cu alte cuvinte, dacă susținătorii ideologiei de ieri (staliniste) otrăvesc în continuare viața publică, de ce ne-am îndrji împotriva susținătorilor ideologiei de alaltăieri? Dar oare nu ar trebui să încercăm, tocmai, să analizăm împreună cele două fenomene dacă vrem să le înțelegem? Răsturnarea antidemocratică de la sfârșitul anilor 30 — căreia nu i-au rezistat nici cei mai prestigioși intelectuali ai țării — n-a înlesnit într-un anume fel sarcina comuniștilor din anii 50? Pe de altă parte, ne putem întreba în ce măsură refuzul de a analiza perioada interbelică nu ține — în interiorul unei scheme de gândire „patriotice“ — tot de eterna obsesie a imaginii-României-în-lume. Ca și cum a dezbate rățacirea câtorva mari spirite ar însemna să dezvălui o „tară“ rușinoasă într-un moment când România trebuie să facă figură de candidat cât mai prezentabil la integrarea europeană.

Dacă ne putem îndoi că filozoful a rămas toată viața credincios convingerilor sale din anii 30, neschimbate¹²⁵ — oricum nici un text direct politic de după război nu vine să acrediteze această idee¹²⁶ —, în schimb se pare că într-adevăr Noica a rămas prizonierul unei contradicții pe care tentațiile fasciste de tinerețe o indicau deja. O contradicție asupra căreia nu se oprește nici un comentator și care constă în ciudata concomitență, în textele din 1937–1940, a unei apărări deschise a individului împotriva „tiraniei puterilor anonime“¹²⁷, dar și a unei apologii la fel de apăsate a „colectivismului național“. Putem lua ca exemplu *De Caelo*, din 1937, care, ne anunță de la-nceput autorul, va avea drept temă situația omului contemporan și în care, pretinde el, nu vrea să servească decît un lucru: individul. În primele capitole, filozoful se preocupă de transformarea științifică a lumii într-un univers din ce în ce mai „rece“, „obiectiv“, asupra căruia conștiința și-a pierdut orice putere. Astfel, sentimentului inițial de putere îi succedă, constată el, „un sentiment de groază ce-l paralizează“¹²⁸.

Această conștiință paralizată, continuă el, cuprinde societatea modernă. Dovadă: trista decădere a omului maselor care nu se mai ostenește „să caute în el însuși sensuri, ci acceptă totul de-a gata”¹²⁹. Totuși, câteva pagini mai departe, afirmă că ieșirea din această situație nu ar putea fi determinată de o critică a „spiritului de masă” ca atare. Soluția nu poate fi decât instaurarea unui „bun” colectivism — al unui colectivism „național” ce s-ar distinge prin caracterul „conștient”, „gândit” și „voluntar” al sacrificării autonomiei proprii cerute de el¹³⁰. Scrierile din 1938 o spun și o repetă pe toate tonurile: naționalismul promite o reabilitare a „subiectivității colective” în sînul căreia nu poate interveni „nici o tiranie de exterioritate, de obiectivitate”¹³¹. Atunci, consideră Noica, naționalismul ar fi ceea ce, „în epoca noastră, se orientează în direcția cea bună”¹³². În alt eseu, Noica vede în ascensiunea colectivismelor europene deschiderea către o „asceză a izolării”, o revenire la sine care, „paradoxal”, ar putea schița începutul unui triumf asupra destinului „izolării planetare”.¹³³ Într-adevăr, paradoxul este amețitor. Cum adică să înțelegi naționalismul ca promovare a unui individualism autentic, astfel încît individul să fie în sfîrșit indisponibil pentru „statistică”?¹³⁴ Și în ce măsură culturalismul și românismul celui de-al doilea Noica țin de același paradox și îl reproduc?

II. Opera și angajamentul: pentru o abordare globală

Diferitele interpretări ale lui Noica prezentate pînă aici au un punct comun: nici una nu încearcă cu adevărat să dezvăluie corespondențele interne dintre o operă considerată ca fiind strict filozofică — deci anistorică — și o serie de luări de poziție, implicit sau explicit politice, privite ca absolut conjuncturale. Dar oare putem, în mod legitim, să operăm o delimitare atît de tranșantă? Textele cele mai abstracte, cele mai „tehnice”, filozoficește cele mai „pure” ale lui Noica — precum ontologia sau logica sa —, să fie total lipsite de intenții politice și naționale? Și invers, scrierile sale cele mai angajate dovedesc oare cu adevărat abandonarea